kabučius, žvangučius ir kt.), datuojamus XII–XV a., kurie dabar saugomi LMN. Vizualiai po vandeniu žvalgytas 1,4 ha plotas ežero R pakrantėje, žvalgymai atlikti naudojant ir metalų ieškiklį, tačiau šioje teritorijoje archeologinių radinių nerasta. Vykdant povandeninius archeologinius žvalgymus, sonarinėse nuotraukose pakrantėje fiksuoti tik keli stambūs lauko rieduliai.

Apie **Skrebio ežere** (Trakų r., Aukštadvario sen.) galbūt esantį luotą informavo Valdemaras Rogelevičius. Remiantis pateikta informacija, žvalgant PR ežero pakrantėje, 5 m gylyje, povandeniniame šlaite užfiksuotos *luoto* liekanos. Luotas 3,2 m ilgio, 35 cm pločio. Iš dugno iškilęs tik vienas iki 3 cm storio bortas (apie 20 cm).

Underwater Surveys in East Lithuanian Lakes

In 2017, a search for underwater archaeological objects was conducted to acquire scientific information about such objects in East Lithuanian Lakes: Gelvanė (Širvintos District), Rašia and Asveja (Švenčionys District), Riešė (Vilnius District), and Skrebis (Trakai District). Four watercraft (two large ships (Figs. 1, 2) and two boats) were recorded in Lake Asveja, a wooden plank boat (Fig. 3) in Lake Rašia, and a dugout in Lake Skrebis.

Vladas Žulkus

Baltijos jūroje nuskendusio Lietuvos karo laivo „Prezidentas Smetona“ ir prekybos laivų „Panevėžys“, „Kretinga“, „Utena“ identifikavimas

2017 m. tyrimams lėšų skirta Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimu, projektą įtraukus į „Istorinės atminties puoselėjimo“ projektų sąrašą. Tyrimai Estijos teritoriniuose vandenyse, Suomijos įlankoje, vyko birželio 28 – liepos 10 d. Šį projektą inicijavo ir įvykdė BRIAI kartu su partneriais – Lietuvos kariuomenės Karinėmis jūrų pajėgomis ir Estijos Respublikos nacionaliniu paveldo departamentu (*Muinsuskaitseamet*). Ekspedicijos tikslas – distancinio veikimo prietaisais ištirti spėjamas 1939–1945 m. nuskendusių laivų „Prezidentas Smetona“, „Panevėžys“, „Kretinga“ ir „Utena“

1 pav. Autonominis povandeninis aparatas LOS laive „Brabander“. V. Žulkaus nuotr.

Fig. 1. The Banga LAUV Light Autonomous Underwater Vehicle from OceanScan on board the ship Brabander.

vietas ir juos identifikuoti. Ekspedicijos metu Suomijos įlankoje buvo apžiūrėti ir nuskenuoti visi 4 nuskendę laivai: „Prezidentas Smetona“ ir prekybiniai garlaiviai „Panevėžys“, „Kretinga“, „Utena“.

Tyrimai buvo atliekami iš KU mokomojo-tiriamojo laivo škunos „Brabander“, skenuojant nuskendusių laivų vietas autonominiu povandeniniu aparatu LAUV Ocean Scan (LOS) (1 pav.). Tyrimų rajone buvo nustatoma tiriamo nuskendusio laivo tiksli vieta, gylis šioje vietoje ir kiek nuskendusio laivo liekanos yra iškilusios virš dugno. Po to už borto nuleistas užprogramuotas autonominis povandeninis aparatas, kuris po vandeniu plaukiojo iš anksto nustatytu maršrutu ir nustatytame gylyje virš jūros dugno. Prietaiso kursas ir padėtis buvo kontroliuojami kompiuteriu iš laivo. Atlikęs vieną maršrutą, LOS iškildavo į paviršių ir belaidžiu ryšiu perduodavo sonaro surinktus duomenis į kompiuterį laive. Esant reikalui, neiškeliant prietaiso į laivą, buvo koreguojamas jo maršrutas ir siunčiama papildoma užduotis. Tiriant viename rajone, priklausomai nuo gautų rezultatų, LOS atlikta nuo 1 iki 6 maršrutų.

Karo laivas „Prezidentas Smetona“ – tai buvęs vokiečių minų traleris M–59, pastatytas 1917 m. Laivo „Prezidentas Smetona“ liekanų ieškota pagal Estijos Respublikos nacionalinio paveldo departamento 2016 m. pateiktas koordinates N59°46,476‘; E24°50,547‘. Gylis šioje vietoje yra apie 72 m, o virš laivo liekanų – apie 65 m. 6 kartus nuleidus LOS aparatą prie nuskendusio laivo, padaryta 11 sonarinių nuotraukų įvairiais rakursais (2 pav.). Prietaisas judėjo apie 15 m virš jūros dugno 2–3 mazgų greičiu. Laivas guli ant kilio, išlikęs beveik visas jo korpusas, sudaužytas tik pirmagalis. Įvairiais rakursais padarytos sonarinės nuotraukos palygintos su turimais karo laivo „Prezidentas Smetona“ brėžiniais ir modeliu, saugomu Karinių jūrų pajėgų štabe Klaipėdoje. Palygintos laivo įvairių vietų proporcijos ir antstatų išdėstymas. Arčiau laivagalio gerai matosi apskrita aikštelė, kurios viduryje stovėjo patrankėlė, sonarinių nuotraukų šešėliai rodo, kad išliko priekinis stiebas ir vairinė. Laivą (tuo metu plaukiojusį su tarybine vėliava) 1945 m. sausio 11 d. nuskandino vokiečių povandeninis laivas U745. Sonarinėse nuotraukose aiškiai matomas sužalotas laivo priekis rodo, kad čia ir pataikė iš vokiečių povandeninio laivo paleista torpeda.

Prekybinis Lietuvos *garlaivis „Panevėžys“* (pastatytas 1924 m.) 1939 m. lapkričio 12 d. per audrą kliudė Revalsteino seklumos uolų akmenis ir paskendo pramušus skylę korpuse. Laivo „Panevėžys“ ieškota pagal Estijos Respublikos nacionalinio paveldo departamento 2016 m. nurodytas koordinates N59° 40,162‘; E24° 37,830‘. Gylis laivo „Panevėžys“ nuskendimo vietoje yra 84,5–85 m, 70–75 m virš laivo liekanų. 2 kartus nuleidus aparatą LOS prie nuskendusio laivo, gautos 2 sonarinės nuotraukos. Tyrimų metu prietaisas judėjo apie 20 m virš jūros dugno. Sonarinės nuotraukos rodo (3 pav.), kad išliko du trečdaliai garlaivio „Panevėžys“ – laivagalis ir centrinė dalis. Laivo priekio nesimato – jis arba atlūžo, arba yra po dugno nuosėdomis. Garlaivio denio ir antstato atskiri elementai sunykę. Išlikusios laivo dalies proporcijos ir antstato vieta yra tokios pat kaip turimame garlaivio „Panevėžys“ brėžinyje.

1941 m. rugpjūčio 14 ir 15 d., plaukdami konvojuje iš Kronštato į Taliną, Suomijos įlankoje nuskendo dar du buvę Lietuvos prekybiniai laivai „Kretinga“ ir „Utena“ – vienodi nedideli garlaiviai, 1920 m. pastatyti Anglijoje.

Prekybinio *laivo „Utena“* ieškota pagal Estijos Respublikos nacionalinio paveldo departamento 2016 m. nurodytas koordinates N59°43,972‘; E25°24,225‘. Netoli spėjamos laivo „Utena“ skendimo vietos yra kito nuskendusio

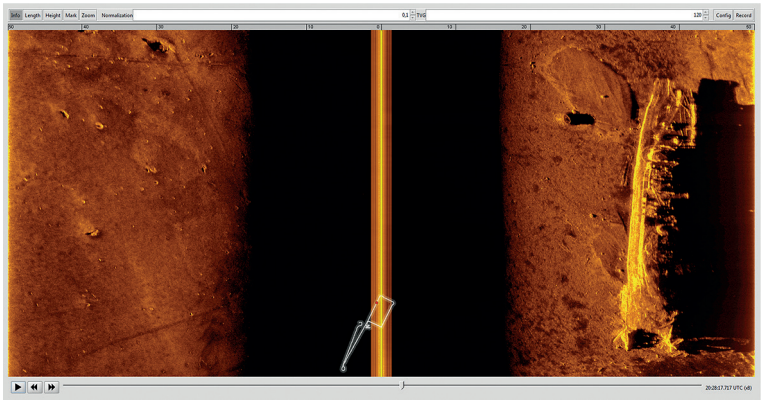

2 pav. Karo laivo „Prezidentas Smetona“ sonarinė nuotrauka, padaryta aparatu LOS.

Fig. 2. A sonar picture, made using the LAUV, of the warship Prezidentas Smetona.

laivo liekanų. Gylis laivo „Utena“ nuskendimo vietoje yra apie 94 m, maždaug 77 m virš laivo liekanų. Du kartus nuleidus aparatą LOS prie nuskendusio laivo, gautos 2 sonarinės nuotraukos. Atliekant tyrimą prietaisas judėjo apie 25 m virš jūros dugno. Nuskenuoti vaizdai (4 pav.) rodo, kad šioje vietoje nuskendęs nedidelis laivas yra perlūžęs į dalis ir blogai išlikęs. Duomenys, gauti povandeninių tyrimų metu, neleidžia tvirtinti, jog šis nuskendęs laivas yra „Utena“.

Prekybinio *laivo „Kretinga“* liekanos tyrinėtos ties koordinatėmis N59°43,728‘; E25°26,013‘. Gylis šio nuskendusio laivo vietoje yra apie 90 m, o virš laivo liekanų – apie 60 m. Aparatas LOS kartą nuleistas prie nuskendusio laivo, padarytos 3 sonarinės nuotraukos (5 pav.). Tyrimų metu prietaisas judėjo 25 m virš jūros dugno. Aptikto laivo korpuso priekinė dalis yra iškilusi iki 30 m virš jūros dugno, matyt, dėl oro burbulo, susidariusio laivui skęstant. Tokioje pozicijoje korpusas dugnu aukštyn išliko iki šių dienų. Šį nuskendusį laivą galima buvo identifikuoti pagal korpuso proporcijas ir

3 pav. Garlaivio „Panevėžys“ laivagalio ir centrinės dalies liekanų sonarinė nuotrauka, padaryta aparatu LOS.

Fig. 3. A sonar picture, made using the LAUV, of the remains of the stern and midship of the steamship Panevėžys.

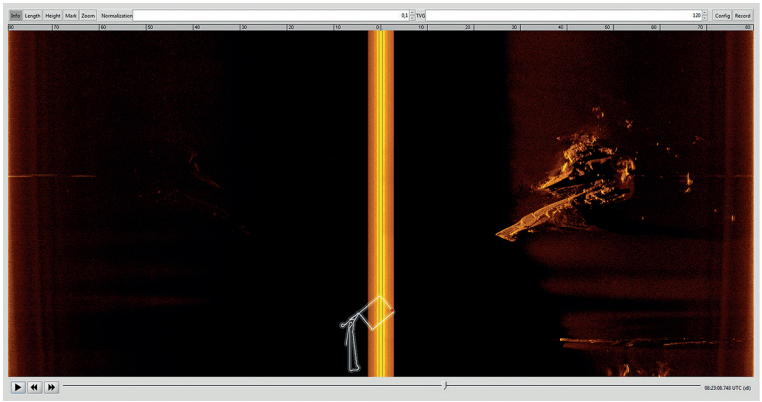

4 pav. Perlūžusio į dalis ir nuskendusio laivo „Kretinga“ liekanų sonarinė nuotrauka, padaryta aparatu LOS.

Fig. 4. A sonar picture, made using the LAUV, of the remains of the ship Kretinga, which broke into pieces.

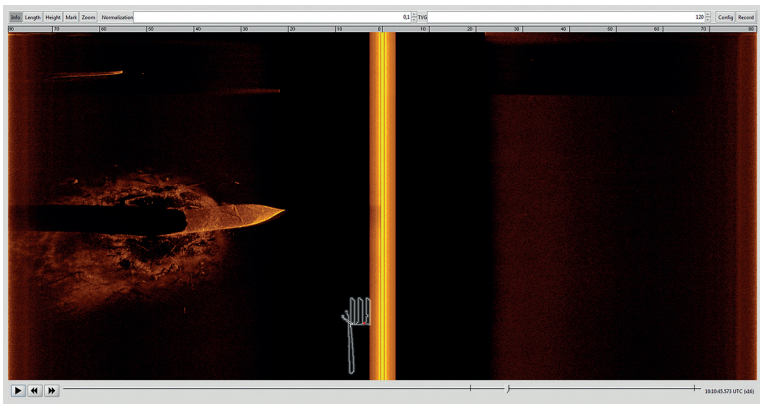

5 pav. Virš jūros dugno iškilusio laivo korpuso priekinės dalies (garlaivis „Utena“) sonarinė nuotrauka, padaryta aparatu LOS.

Fig. 5. A sonar picture, made using the LAUV, of the steamship Utena's bow, which rises above the seabed.

charakteringą laivo dugno profilį, būdingą laivams „Kretinga“ ir „Utena“.

Tyrimų metu padaryta nuo 2 iki 11 kiekvieno nuskendusio laivo sonarinių nuotraukų. Visi nuskendę laivai rasti pagal koordinates, kurias perdavė Estijos Respublikos nacionalinio paveldo departamento specialistė Maili Roio. Diskutuojant apie gautus tyrimų rezultatus, analizuojant sonarines nuotraukas ir jas lyginant su turima ikonografine medžiaga (diskusijose dalyvavo ir estų archeologai Nele Kangert bei Vello Mäss), prieita prie išvados, kad dėl karo laivo „Prezidentas Smetona“ ir prekybinio garlaivio „Panevėžys“ identifikavimo abejonių nekyla.

Prekybinių garlaivių „Kretinga“ ir „Utena“ skendimo vietos sutapo su Vello Mäss nurodytomis 2008 m. Gauta tyrimų medžiaga leidžia tvirtinti, kad suklysta šiuos du laivus identifikuojant pagal Estijos tyrinėtojų surinktus istorinius duomenis. Pirmas žuvo garlaivis „Utena“, kuris plaukdamas per minų užtvaras

pateko ant minos, apsivertė apačia į viršų ir pamažu nuskendo. „Kretinga“ nuskandinta kitą dieną, vokiečių lėktuvui numetus bombą, kuri pataikė į laivo vidurį (Krištopaitis B., *Jūrų keliais. Jūrų kapitono atsiminimai*, Chicago, 1979, p. 208–210). Iš lėktuvo numesta bomba, pataikiusi į laivo vidurį, turėjo jį smarkiai suardyti. Būtent taip atrodo nuskendęs laivas, anksčiau identifikuotas kaip „Utena“. Taigi, vietoje, kur, kaip manyta, guli „Kretinga“, yra garlaivio „Utena“ liekanos, ir atvirkščiai.

Ekspedicijos rezultatai Lietuvos Respublikos ambasadoriui Estijoje, ambasados darbuotojams, Talino bei Tartu lietuvių delegacijoms pristatyti laive „Brabander“, kuris stovėjo Estijos jūrų muziejaus uoste (*Lennusadam*). Išsami ekspedicijos ataskaita estų kalba pateikta Estijos Respublikos nacionalinio paveldo departamentui. Artimiausias tyrėjų uždavinys yra paskatinti Lietuvos Respublikos vyriausybę kreiptis į Estijos Respublikos vyriausybę su prašymu Lietuvos istorijai svarbiems Estijos vandenyse nuskendusiems laivams suteikti povandeninio kultūros paveldo objektų statusą.

The Identification of the Lithuanian Warship Prezidentas Smetona and the Merchant Ships Panevėžys, Kretinga, and Utena, Which Sank in the Baltic Sea

The investigation was conducted in Estonian territory in the Gulf of Finland. The project was initiated and carried out by BRIAI in partnership with the Lithuanian Navy and the National Heritage Board of the Republic of Estonia (Muinsuskaitseamet). The expedition's purpose was to use remote devices to investigate the sites where the Prezidentas Smetona, Panevėžys, Kretinga and Utena are suspected to have sunk during 1939–1945 and to identify the ships.

The investigation was conducted from the KU training-research ship, the schooner Brabander, by scanning the sites of sunken ships using a LAUV (Light Autonomous Underwater Vehicle) made by OceanScan (Fig. 1).

The warship Prezidentas Smetona, formerly German minesweeper M–59, was built in 1917. It was sunk on 11 January 1945. Eleven side scan sonar pictures of the sunken ship were made at a depth of roughly 72 m (Fig. 2).

The Lithuanian merchant steamship Panevėžys (built in 1924) sank in 1939. The ship now lies in 84.5–85 m of water. Sonar pictures of it were obtained using the LAUV (Fig. 3).

Two former Lithuanian merchant steamships, Kretinga and Utena, were sunk on 14 and 15 August 1941 in the Gulf of Finland. They were investigated at a depth of 90–94 m and five sonar pictures were made (Figs. 4, 5).

By analysing the sonar pictures and comparing them to available iconographic material about the ships, the conclusion was drawn that the identification of the warship Prezidentas Smetona and the merchant steamship Panevėžys with the investigated sunken ships is beyond doubt. The obtained investigation material allows the statement to be made that the find spots of the Utena and the Kretinga have been confused.

An effort will be made to have the government of the Republic of Estonia give these sunken ships, which are important to Lithuanian history, the status of underwater cultural heritage objects.